

ALDONA CHMIEŁOWSKA

SPRAWOZDANIE Z BADAŃ KOMPLEKSU OSADNICZEGO W MAJKOWICACH, WOJ. PIOTRKÓW TRYBUNALSKI

Badania wykopaliskowe w Majkowicach (w latach 1972—1973) prowadzone były w ramach szerszego tematu, a mianowicie badań osadnictwa wczesno- i późnośredniowiecznego na terenie lewego dorzecza środkowej Pilicy. Zamierzeniem podjętych badań jest wyjaśnienie procesu kształtowania się stosunków osadniczych na wspomnianym obszarze, do niedawna słabo rozpoznanych pod względem archeologicznym; w literaturze przedmiotu od dawna utrzymuje się pogląd o stosunkowo słabszym zaludnieniu terenów nadpilickich wskutek ich silnego zalesienia (strefa leśnopolna) w okresie wczesnego średniowiecza¹.

Zrealizowanym już etapem tych zamierzeń były badania wykopaliskowe kompleksu osadniczego w Rozprzy, złożonego z grodu kasztelańskiego, osad podgrodo- wych i miasta średniowiecznego; jest to w ogóle jedno z najstarszych skupisk osadnictwa wczesnośredniowiecznego na terenach nadpilickich².

W pierwszym szczegółowszym historycznym opracowaniu tych ziem, jakim było studium Karola Potkańskiego o rodzie Nagodziców (herbu Kozłarogi albo Jelita), autor dotknął również kwestii osadnictwa wczesnośredniowiecznego, wyrażając pogląd, iż okolice Rozprzy były gniazdem macierzystym tego rodu, skąd rozprzestrzeni- nił się oni na inne, dalsze tereny³. Majkowie, według Potkańskiego, założone zostały właśnie przez przedstawiciela rodu Nagodziców w pierwszej połowie XIII w.⁴ Frapującą stała się więc możliwość skonfrontowania hipotezy historyka sprzed po- nad pół wieku z rezultatami prac wykopaliskowych.

Badania podjęto przede wszystkim celem sprawdzenia, w jakim okresie śred- niowiecza osadnictwo ludzkie pojawiło się w tych okolicach, a więc czy było wy- nikiem akcji osiedleńczej Nagodziców już w pierwszej połowie XIII w., których obecność tamże odnotowana jest w dokumentach pisanych z XIV w.⁵, czy też było nieco wcześniejsze lub późniejsze; dalszym zamierzeniem jest wyjaśnienie cha- rakteru tego osadnictwa, do dziś bowiem tereny te należą do niezbyt rozwiniętych gospodarze ze względu na nieurodzajne, piaszczyste gleby.

Jako punkt wyjściowy badań archeologicznych w omawianym rejonie wyty- powane zostało grodzisko stożkowate w Majkowicach z uwagi na fakt, iż jest ono

¹ K. Potkański, *Ród Nagodziców, Pisma pośmiertne*, t. 2, Kraków 1924, s. 229; J. Kamińska, *Grody Polski środkowej w organizacji wczesnopanństwowej*, Prac. Mat., Łódź, t. 18: 1971, s. 52.

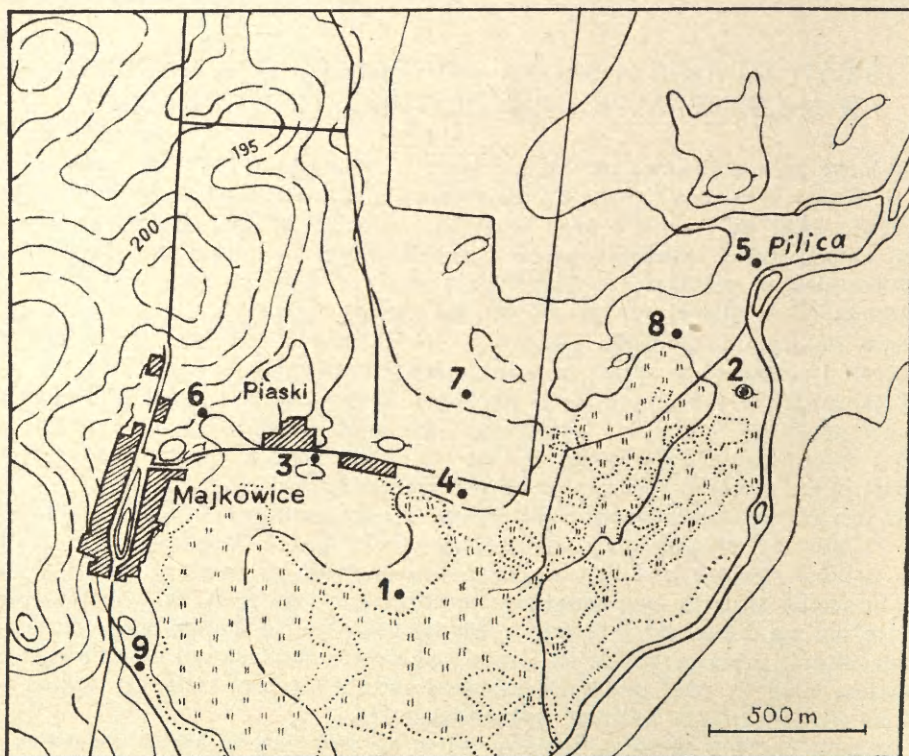
² A. Chmielowska, *Z badań nad wczesnośredniowiecznym kompleksem osadniczym w Rozprzy, pow. Piotrków Trybunalski*, Prac. Mat. Łódź, t. 13: 1966, s. 249—266.

³ Potkański, *op. cit.*, s. 226—237.

⁴ *Ibidem*, s. 230.

⁵ S. Zajączkowski, S. M. Zajączkowski, *Materiały do słownika geo- graficzno-historycznego dawnych ziem łeczyckiej i sieradzkiej do 1400 roku*, Łódź 1966, s. 191 (w zapisce sądowej z 1398 r. występuje Florian z Majkowie).

jedynym śladem dawnego osadnictwa obronnego w promieniu ponad 20 kilometrów, wokół którego zapewne koncentrowało się osadnictwo otwarte, szeroko zaś zakrojone badania powierzchniowe najbliższej okolicy dostarczyły szeregu informacji o wcześniejszym, aniżeli średniowieczne, osadnictwie ludzkim. Zebrane materiały powierzchniowe datować można na czas od późnego halsztatu, poprzez okresy lateński i rzymski aż do początków wczesnego średniowiecza. Dotychczas zarejestrowano 9 stanowisk archeologicznych (ryc. 1) na gruntach wsi Majkowice.

Ryc. 1. Plan sytuacyjny stanowisk archeologicznych w Majkowicach, woj. Piotrków Trybunalski

Situation plan of the archaeological sites at Majkowice, province of Piotrków Trybunalski

Rys. K. Trzebiatowska

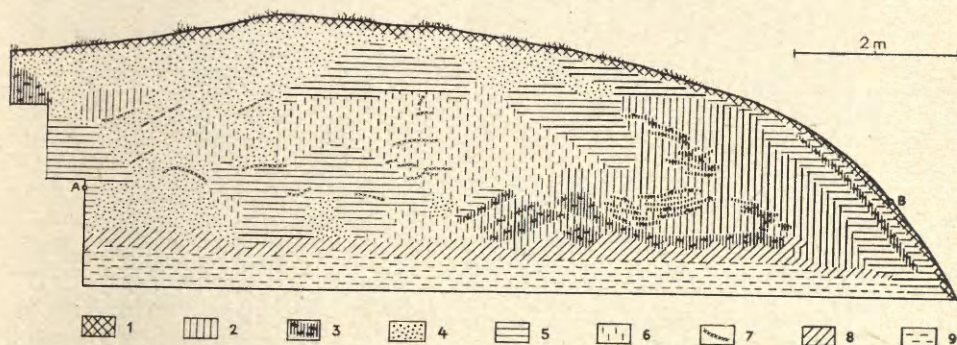
Majkowice, stan. 1, grodzisko stożkowate

Grodzisko położone jest wśród podmokłych łąk w odległości ok. 1 km na wschód od środka wsi i ok. 1 km na zachód od rzeki Pilicy. Zbudowano je na piaszczystej kępie, lekko wznoszącej się ponad dzisiejszy poziom łąk. Zachowana wysokość stożka wynosi ok. 3 m od powierzchni łąk. Południowo-wschodnia część grodziska w znacznym stopniu zniszczona została w wyniku amatorskich badań wykopaliskowych, przeprowadzonych przed 1939 r. przez ostatnich właścicieli klucza dóbr, w skład którego wchodziły Majkowice. Z relacji miejscowej ludności wiadomo, że znaleziono wówczas m. in. „żelazne dzidy”.

Grodzisko kształtu mniej więcej kolistego, średnicy u podstawy ok. 20 m,

otoczone jest fosą o szerokości ok. 12 m i głębokości ok. 70 cm oraz wałem ziemnym o szerokości 10 m. Przebadano północno-zachodnią ćwiartkę stożka — wykop I (65 m² pow.), wał dookolny — wykop II (20 m² pow.) i fosę — wykop III (30 m² pow.).

W wykopie I na głębokości 80 cm od szczytu stożka (tzn. +160 cm od reperu) wystąpiły smugi zbutwiałego drewna i węgla drzewnych, w których obrębie zachowały się gdzieśdziej niewielkie fragmenty konstrukcji drewnianych (ryc. 2); zachowane ślady obserwowano w nie zmienionym układzie do głębokości — 20 cm. Z analizy pozostałości konstrukcji drewnianych wynika, że umocnienia stożka stanowiły dwa rzędy jak gdyby „skrzyń” kształtu mniej więcej trapezowatego

Ryc. 2. Majkowice, woj. Piotrków Trybunalski. Stan. 1. Przekrój nawarstwień wzdłuż osi A—B wykopu 1:

1 — darni; 2 — brunatnoszarawa piaszczysta ziemia; 3 — czarniawa przepalona piaszczysta ziemia z węglami drzewnymi; 4 — białawy piasek; 5 — białawy piasek z żelazistymi naciekami; 6 — białoszary piasek; 7 — ciemne smugi po konstrukcjach drewnianych; 8 — brunatnopolielata ziemia; 9 — szaraworudały piasek calowy

Section through layers along the A—B axis in trench 1:

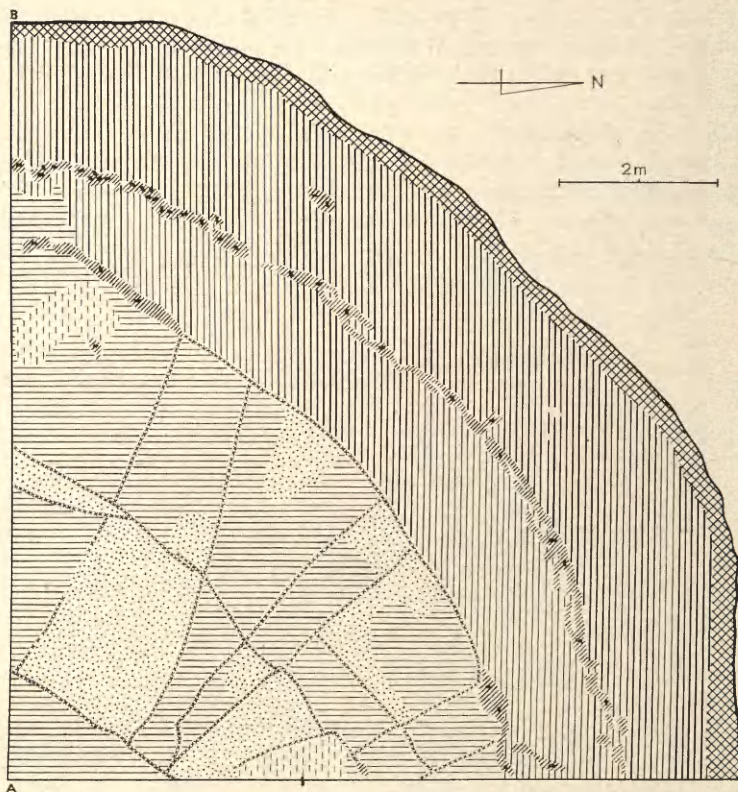
1 — turf; 2 — brown-grey sandy earth; 3 — burnt, sandy blackish earth with charcoal; 4 — whitish sand; 5 — whitish sand with ferruginous infiltrations; 6 — white-grey sand; 7 — dark patches left by timber constructions; 8 — brown-grey earth; 9 — greyish-red sand of the primary ground

Rys. K. Trzebiatowska

i prostokątnego w układzie koncentrycznym, dodatkowo obwiedzionych dwoma pierścieniami z drzewa i faszyny, stanowiącymi być może rodzaj podwójnej palisady. Zarówno skrzynie, przestrzeń pomiędzy palisadami, jak i kolisty środek stożka wypełnione były białawym piaskiem z żelazistymi naciekami (ryc. 3).

Podczas eksploracji wykopu I znaleziono kilkadziesiąt zabytków: ułamki ceramiki, fragmenty przedmiotów żelaznych i kości zwierzęce. Wśród ceramiki występowały ułamki naczyń o cechach typologicznych i technologicznych typowych zarówno dla schyłkowej części wczesnego średniowiecza, jak i początków późnego średniowiecza; glina z drobną lub bardzo drobną domieszką schudzającą; brzegi mocno profilowane; dna płaskie; ornament najczęściej w postaci dookolnych płytek żłobków, barwa szarawa, ceglasta i czarniawa. Spośród 28 zabytków żelaznych wyróżnić można kilka gwoździ, 2 krzesiwa, noże i hak (ryc. 4 c—g).

W wykopie II usytuowanym na wale dookolnym stwierdzono następującą jego budowę: jądro wału stanowiła 30 cm wysokości warstwa gliny obsypana piaskiem i umocniona przed obsypywaniem bliżej nie określoną konstrukcją drewnianą (zapewne faszyną), której nikłe resztki odkryto w trakcie badań. W wykopie tym znaleziono 1 ułamek ceramiki toczzonej na kole.

Ryc. 3. Majkowice, woj. Piotrków Trybunalski. Stan. 1. Rzut poziomy wykopu I
Legenda jak pod ryc. 2

Ground plan of trench 1
The explanations as on Fig. 2

Rys. K. Trzebiatowska

W wykopie III — poprzez fosę — odkryto pod cienką warstwą ziemi łąkowej warstwę piasku, pod którą wystąpiła torfiasta ziemia z resztkami zbutwiałego drewna. Piasek calcowy odkryto na głębokości ok. 70 cm od powierzchni.

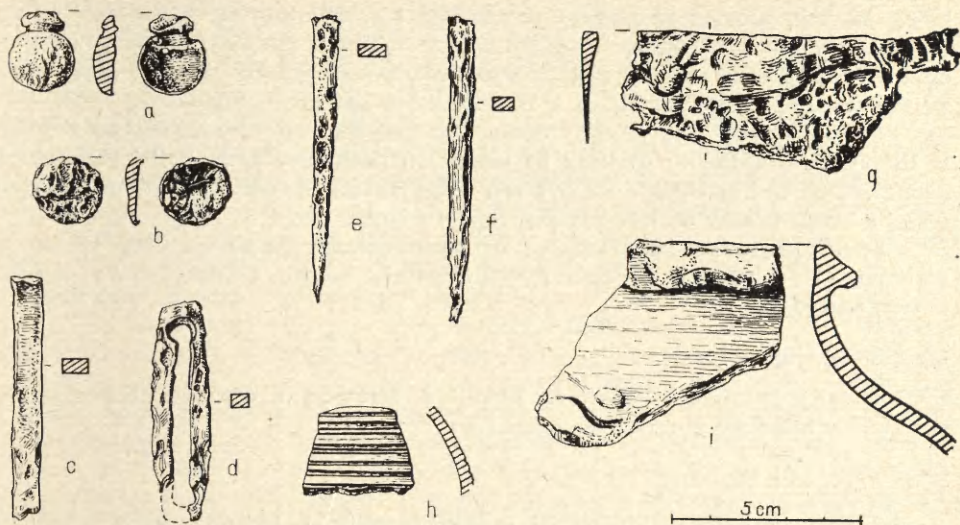
Stosunkowo niewielka ilość zabytków wydobytych w trakcie badań na grodzisku majkowskim wskazuje, że obiekt ten użytkowany był najprawdopodobniej dość krótko; jego chronologię ustalić można na podstawie ceramiki najwcześniej na połowę XIII w. i na pierwszą połowę XIV w.

Majkowice-Surdęga, stan. 2 — zamek średniowieczny

W odległości mniej więcej 1,5 km na NE od grodziska stożkowatego, tuż nad lewym brzegiem Pilicy, wśród podmokłych łąk znajduje się nieznaczące wzniesienie o powierzchni ok. 3000 m², na którym posadowiono w średniowieczu zamek.

Tradycja miejscowa wiąże obiekt ten z osobą Floriana Szarego właściciela Majkowic — jednego z bohaterów bitwy pod Płowcami⁶. Do dziś zresztą zachował się w tej wsi zwyczaj stawiania nowego drewnianego krzyża, po zniszczeniu sta-

⁶ Wydarzenia te posłużyły I. Kraszewskiemu za jeden z wątków literackich w jego powieści pt. *Jelita*.

Ryc. 4. Majkowice, woj. Piotrków Trybunalski. Stan. 1. Plomby ołowiane (a, b), przedmioty żelazne (c-g) i ułamki ceramiki (h, i) ze stan. 1 w Majkowicach (c-h) oraz ze stan. 2 w Majkowicach-Surdędze (a, b, i), pow. Piotrków Trybunalski

Lead seals (a, b), iron objects (c-g) and potsherds (h, i) from site 1 at Majkowice (c-h) and site 2 at Majkowice-Surdęga (a, b, i), province of Piotrków Trybunalski

Rys. K. Trzebiatowska

rego, w miejscu domniemanego grobu tego rycerza, zwanym „Boża Męka” (na krzyżu zawsze wyryta jest data bitwy pod Płowcami — 1331 r.).

Kamienne konstrukcje zamku dochowały się częściowo prawie do końca 1944 r. (podobno w całkiem niezłym stanie), kiedy to w wyniku przygotowań niemieckich do utworzenia linii obrony wzdłuż rzeki Pilicy uległy zniszczeniu. Mury rozebrano, wybudowano zeń stanowiska artyleryjskie, a cały teren zamku poprzecinano rowami strzeleckimi. Obecnie obiekt ten przedstawia się jako niewielkie wzniesienie całkowicie porośnięte trawą.

Celem prac wykopaliskowych zapoczątkowanych w 1972 r. było odsłonięcie (spod rumowiska gruzu kamiennego) fundamentów zamku, odtworzenie jego założenia architektonicznego oraz ustalenie chronologii. W trakcie badań okazało się, że zniszczenia spowodowane przez Niemców w czasie II wojny światowej są o wiele poważniejsze, niż pierwotnie przypuszczano. Założono wykop o powierzchni 120 m² w płn. części rumowiska. Zdjęto kilka warstw kamieni, bezładnie rozrzuconych po niemalże całej przestrzeni wykopu, zmieszanych z zaprawą wapienną i piaskiem. Jedynie na N skraju wzniesienia, przy ścianie N wykopu, zaobserwowano niewielki fragment muru kamiennego, od zewnętrznej strony otoczonego wałem ziemnym i fosą. Rumowisko stanowiły kamienie z piaskowca (wydobywanego do dziś w odległości ok. 6 km na NW, na górze zwanej Czartoria koło Ręczna), wapienia, kilka dużych ciosów granitowych, niewielkie ilości cegły palcówki pochodzącej być może z wewnętrznego wystroju zamku, a także małe fragmenty cegieł pokrytych barwnymi polewami. W części S wykopu, znajdującej się prawie w centrum wzniesienia, odkryto zwarte skupisko kamieni (2,5×4 m) zalegające w czarnej przepalanej ziemi. W obrębie tego skupiska kamieni znaleziono większość zabytków, przy czym wszystkie fragmenty kafli (kilka z nich z plastycznymi ornamentami i żółtozielon-

kawą polewą), ułamki ceramiki typologicznie i technologicznie charakterystycznej dla późnego średniowiecza, fragmenty przedmiotów żelaznych, kości zwierzęce oraz 3 plomby ołowiane. Ostatnie z wymienionych zabytków są tutaj dość zaskakujące tak ze względu na miejsca znalezienia, jak i chronologię obiektu, w obrębie którego je odkryto; jest to drobny przyczynek do nie zakończonej jeszcze w literaturze przedmiotu dyskusji na temat ich pochodzenia, funkcji i chronologii⁷. Jedna z tych plomb wydaje się być opatrzona znakiem; niestety jest on mało czytelny, a zatem trudny do interpretacji (ryc. 4 a—b).

Chronologię zamku w Surdędże wstępnie ustalić można na XIV w. do początków XV w. Dalsze badania przypuszczalnie uściślą dotychczasowe ustalenia w tym względzie.

Majkowice, woj. Piotrków Trybunalski, stan. 3

Podczas robót budowlanych na posesji J. Krawczyka odkryto grób skrzynkowy kultury łużyckiej z okresu halsztackiego.

Majkowice, woj. Piotrków Trybunalski, stan. 4

Na polu S. Monety natrafiono na ślady osady z późnego okresu wpływów rzymskich. Rozrzut ceramiki obserwuje się na przestrzeni ok. 1 km².

Majkowice-Zwały, woj. Piotrków Trybunalski, stan. 5

Na lewym brzegu Pilicy (w profilu skarpy nadrzecznej) odkryto duże ilości ułamków ceramiki z okresów późnolatańskiego, wpływów rzymskich aż do początków wczesnego średniowiecza, jak również ślady produkcji żelaza (duże ilości żelaznego żużla występującego w charakterystycznych skupiskach).

Majkowice, woj. Piotrków Trybunalski, stan. 6

W północno-wschodniej części wsi, na polach kilku gospodarzy odkryto ślady osadnictwa późnośredniowiecznego w postaci ceramiki, polepy i przedmiotów żelaznych.

Majkowice, woj. Piotrków Trybunalski, stan. 7

Na polu W. Krawczyka znaleziono duże skupisko późnorzymskiej ceramiki.

Majkowice, woj. Piotrków Trybunalski, stan. 8

Na polu Władysława Fiołka zebrano z powierzchni ułamki ceramiki typowej dla przełomu wczesnego i późnego średniowiecza.

Majkowice, woj. Piotrków Trybunalski, stan. 9

Przy drodze do wsi Będzyn zebrano ułamki ceramiki podobnej jak na stan. 8.

Badania wykopaliskowe we wsi Majkowice oraz penetracja powierzchniowa najbliższej okolicy sprawiły, że już obecnie można się pokusić o pewne wnioski.

⁷ T. Lewicki, *Znaczenie handlowe Drohiczyzna nad Bugiem we wczesnym średniowieczu i zagadkowe plomby ołowiane znalezione w tej miejscowości*, Kwart. HKM, R. 4: 1956, nr 2, s. 289—297, tam wcześniejsza literatura; R. Kiersnowski, *Pieniądz kruszcowy w Polsce wczesnośredniowiecznej*, Warszawa 1960, s. 444; K. Musianowicz, *Drohiczyzn we wczesnym średniowieczu*. „Materiały Wczesnośredniowieczne”, t. 6: 1969, s. 13; znalezienie tych zabytków w ruinach zamku położonego nad brzegiem rzeki, w średniowieczu będącej zapewne uczęszczanym szlakiem komunikacyjnym, wskazuje, że obiekt stanowił nie tylko centrum większej posiadłości rycerskiej, ale pełnił być może jakieś dodatkowe funkcje administracyjno-gospodarcze.

Trwalsze zasiedlenie tego terenu nastąpiło w późnym okresie halsztackim i ciągnęło się nieprzerwanie do początków wczesnego średniowiecza, przy czym podkreślić trzeba szczególną intensywność osadnictwa w okresie wpływów rzymskich.

Następny etap kształtowania się stosunków osadniczych w tym rejonie to powstała, być może już około połowy XIII w., własność rycerska jako efekt akcji rozszerzania swych włości przez ród Nagodziców. Gródek stożkowaty (na stan. 1) byłby więc najprawdopodobniej pierwszym ogniwem, wokół którego powstawało osadnictwo otwarte. Siedziba zaś właściciela włości przenosiła się zapewne zależnie od funkcji, jakie pełnić mogła, a także i ze względu na rosnące potrzeby i możliwości stawała się coraz okazalsza. Dowodem tutaj jest stosunkowo krótkie funkcjonowanie gródka stożkowatego, budowa kamiennie-ceglanego zamku na początku XIV w. w Surzędze i w końcu ruiny zamku renesansowego, znajdujące się do dziś na terenie wsi Majkowice.

Ruiny potężnego zamku z XIV w. w Bąkowej Górze położonej na południe od Majkowic w odległości 4 km wskazują na istnienie w tym czasie i na tym obszarze zwartego, silnego kompleksu osadniczego, tkwiącego korzeniami na pewno w wieku XIII, ale być może i we wcześniejszym okresie. Dalsze intensywne badania z pewnością w dużym stopniu przyczynią się nie tylko do poznania zasięgu osadnictwa⁸, ale również do bliższego określenia jego chronologii i odtworzenia specyfiki społeczno-gospodarczej rejonu.

*Muzeum Archeologiczne i Etnograficzne
w Łodzi*

ALDONA CHMIELOWSKA

REPORT ON THE INVESTIGATIONS AT MAJKOWICE, PROVINCE OF PIOTRKÓW TRYBUNALSKI

The excavations conducted in 1972—1973 at Majkowice are part of a broader research program, the object of which is to obtain information on the development of early and late medieval settlement system in the left basin of the Pilica, so far little known archaeologically.

The studies of this area included a motte on site 1, which has been totally explored, and the ruins of a medieval castle (site 2), the investigation of which is still in progress.

Surface survey of the neighbouring area has produced evidence of habitation preceding the Medieval period; the materials collected on the surface can be dated as the Late Hallstatt to the beginnings of the Early Middle Ages.

The motte which lies on a sandy hillock among wet grassland, is still about 3 m high (counting from the present-day surface of the ground) and its base measures some 20 m in diameter. It is surrounded by a moat 10 m wide and an earthen rampart of the same width. In trench I, at the depth of 80 cm from the top of the mound, there appeared patches of rotten timber and charcoal, which are regarded as remains of timber constructions. The analysis has shown that

⁸ Od kilkunastu lat prowadzone przez dr. H. Wiklaka badania w rejonie Stobnicy, położonej ok. 10 km na N od Majkowic, przyczyniły się do odkrycia tamże 34 stanowisk archeologicznych, w tym wczesno- i późnośredniowiecznych. Por. H. Wiklak, *Wyniki badań powierzchniowych w okolicy wsi Stobnica-Trzymorgi, pow. Piotrków, Spraw. Arch.*, t. XXIV: 1972, s. 261—266.

the fortifications of the site had consisted of two rows of wooden „boxes” roughly trapeze-like or rectangular in shape, concentrically arranged and surrounded by two additional rings of timber and fascine which formed a sort of a double palisade.

In addition to potsherds, which show typological and technological features characteristic both of the final phase of the Early Middle Ages and the beginning of the Late Medieval period, small finds included iron objects and animal bones.

The medieval castle lies on a slight elevation close to the Pilica. Its stone constructions were fairly well preserved until 1944 when the Germans pulled down the walls and used the stones in building defences along the Pilica. Moreover, they intersected the whole castle grounds with trenches.

So far only a small part of a wall has been discovered. The debris consisted of sandstones, limestones and a few granite slabs. Fragments of medieval bricks and small pieces of bricks covered with glaze have also come to light. Small finds included potsherds typical of the Late Medieval period, undiagnostic fragments of iron objects, animal bones and 3 seals of lead. The chronology of the castle can be tentatively established as from the 14th to early 15th century.